

ším znechutením absolvovať popri atraktívnejšej práci, ale môže ju pochopiť aj ako zaujímavú výzvu, ktorá ho privedie k tomu, aby sa na filozofiu pozrel s nadhľadom. Na základe tejto knihy sa mi zdá, že to, čo Peregrin študentom ponúkol, bol excelentný úvod do súčasných filozofických problémov, teda žiadna „povinná jazda“. Nezaťažil ich množstvom informácií, ktoré zabudnú hneď po absolvovaní skúšky, ale dovolil im ochutnať, ako skutočne chutí filozofia „v praxi“. Úprimne musím povedať, že práve takýto úvod do filozofického myslenia by som chcel absolvovať. Študent sa tu dozvie oveľa viac, ako keď sa mu encyklopedicky predstavia najvýznamnejšie postavy minulej aj súčasnej filozofie. Nedostatkom takýchto úvodov do filozofie je to, že sa síce zoznámime s tým, kto čo tvrdil, ale chýba to podstatné: motivácia, ktorá filozofov viedla k ich koncepciám a názorom. To práve ponúka Peregrinova knižka (a určite aj kurz). V jednotlivých kapitolách sa dočítame iba kusé informácie o jednotlivých filozofoch, ktoré navyše nie sú predstavené chronologicky, ale zároveň sa zoznámime s tým, čo je naozaj dôležité, t. j. s filozofiou samou. Preto je doslova mojou povinnosťou upozorňovať na túto knižku každého. Aj čitateľ tejto recenzie sa na Peregrinovej knihe určite pobaví a poučí sa z nej rovnako dobre ako autor týchto riadkov.

Marián Zouhar

---

doc. Mgr. Marián Zouhar, PhD.
Filozofický ústav SAV
Klemensova 19
Bratislava 1
SR

DANIEL J. LASKER:

Jewish Philosophical Polemics against Christianity in the Middle Ages

2nd ed., The Littman Library of Jewish Civilization 2007, 283 s.

Monografia Daniela J. Laskera, profesora na negevskej univerzite Bena Guriona v Beer Ševe v Izraeli, sa zaoberá témou, ktorej sa na Slovensku nevenuje skoro nijaká pozornosť. Dôvodov môže byť viacero, ale tým základným je v prvom rade skutočnosť, že na slovenských univerzitách nie je možné študovať ani v bakalárskom, a preto ani v magisterskom študijnom programe hebrejštinu a arabštinu skombinovanú v rámci medziodborového štúdia s filozofiou. Napriek tomu pre filozofov, ktorí venujú svoju pozornosť výskumu stredovekej filozofie, bude určite zaujímavá informácia, že po anglicky napísaná monografia D. J. Laskera prináša prehľad židovsko-kresťanských polemík v židovsko-arabských¹ prameňoch. Je to pre nás príležitosť získať cenné informácie o židovskej reak-

---

¹ Na vysvetlenie dodávam, že je zvláštnosťou stredovekej židovskej filozofie, ktorej autori žili v islamských alebo v moslimami ovládaných krajinách (napr. v stredovekom Španielsku), že pri písaní

cii na kritiku židovského myslenia kresťanskými stredovekými filozofmi.

Nefilozofická stredoveká židovská literatúra, v ktorej sa nachádza polemická diskusia s kresťanstvom, podľa D. J. Laskera nepredstavuje najvyššiu formu intelektuálneho vyjadrenia židovských mysliteľov v stredoveku. Má sklon „opakovať sa, byť infantilná a protirečivá. A tak, ako za posledných dvetisíc rokov zostávajú ústrednými témami židovsko-kresťanských diskusií tie isté teologické otázky, aj charakter židovskej literatúry, ktorá o nich polemizuje, sa v zásade nemení“ (s. xxvi). Pod vplyvom vývoja intelektuálnej klímy sa však zmenili niektoré taktiky polemiky, stredoveká Európa objavila rabínsku literatúru (čo viedlo k jej pripojeniu ku korpusu tejto literatúry), a predovšetkým, pod vplyvom filozofie sa sformovala filozofická kritika, ktorá bola v porovnaní s predchádzajúcou kritikou sofistikovanejšia.

Vytiahnuť z diel stredovekých židovských mysliteľov práve tie ich argumenty v polemických diskusiách s kresťanstvom, ktoré boli ovplyvnené filozofiou, bol náročný cieľ. Aby ho dosiahol, musel najprv D. J. Lasker „oddeliť, zozbierať a vypočítať všetky židovské filozofické argumenty“, aby „poskytol zoznam stredovekých filozofických argumentov ako prvý krok k úplnejšiemu zhodnoteniu filozofickej polemiky s kresťanstvom“. Na dôvažok odkazuje na filozofický rámec, v ktorom sa uvedené argumenty vyskytujú, na pravdepodobné pramene židovských sporov a kresťanských protiargumentov. Spomínaným postupom chcel D. J. Lasker vytvoriť koherentný obraz používania filozofie v židovsko-kresťanských debatách. „Oddelením, zozbieraním a vypočítaním“ vytvoril D. J. Lasker rozsiahly súbor faktov,² z ktorého sa sústredil len na židovskú filozofickú kritiku kresťanských učení o Trojici, inkarnácii, transsubstanciácii a zrodení z panny, pretože

---

svojich diel používali hebrejské písmo, ale slová takto zapísané boli arabské. Vzniklo tak židovské arabské písomníctvo, ktorého text má hebrejskú písomnú podobu, ale jeho obsah je arabský, miestami popretkávaný aj hebrejskými slovami. Tejtó arabčine Židov sa hovorí judeo-arabčina (judeo-arabic).

² O tých napovedajú bohaté odkazy na literatúru, ktoré súvisia s už viac než sto rokov trvajúcim záujmom o štúdium tejto témy zo strany židovských vedcov (Isidore Loeb, Adolf (Ze'ev) Poznanski, Samuel Krauss, Yitzhak Baer, Judah Rosenthal, Bernhard Blumenkranz, Frank Talmage a ďalší). Monografia zahŕňa aj odkazy na literatúru, ktorá sa zaoberá týmito diskusiami z pohľadu kresťanstva: A. Lukyn William: *Adversus Judaeos* (1935), Heinz Schreckenberg: *Die christlichen adversus-Judaeos-Texte*, I (1982), II (1988), III (1994), Gilbert Dahan: *Les Intellectuels chrétiens et les juifs au moyen age*, G. Dahan: *The Christian Polemic Against the Jews in the Middle Ages*, Hanne Trautner-Kromann: *Shield and Sword: Jewish Polemics Against Christianity and Christians in France and Spain from 1100-1500*, Hyam Maccoby: *Judaism on Trial*. D. J. Lasker uvádza odkazy na vydávanie prameňov k tejto téme, ako napr. na *Adversus Iudeorum inveteratum duritiem*, ktoré vydala Yvonne Friedman, na *Disputatio Judaeae et Christiani* Gilberta Crispina, ktoré vydali Anna Sapir Abulafia a G. R. Evans. Uvádza aj vydanie a preklad kresťanskej interpretácie dišpút v Ceute a Majorke pod názvom *Disputationen zu Ceuta (1179) a Mallorca (1286)* od Ory Limor, ktoré spoločne prispeli k poznaniu populárnej kresťanskej polemickú literatúry. Pokračovať možno Aloisiusom Madrom, ktorý vydal protižidovský traktát Raymunda Lulla *Liber praedicationis contra Judaeos*. Walter Mettmann vydal veľa diel židovského apostatu Abneara z Burgosu/Alfonso de Valladolid, *Ofrenda de Zelos (Minchat Kena'ot) un Libro de la Ley*, Opladen 1990, *Mostrador de justicia*, Opladen 1994 a *Tešuvot lameharef*, Opladen 1994. Ak by sa pokračovalo len dielami vydávanými od 90. rokov 20. storočia, uvediem aspoň *The Refutation of the Christian Principles by Hasdai Crescas*, preložené a vydané D. J. Laskerom v roku 1992; *Touchstone* (Even Bochan), kap. 2 – 10, Shem Tov ben Isaac Ibn Shapruta, vydanom v roku 1974; Sarah Stroumsa preložila, okomentovala a vydala Dawúd ibn Marwán al-Muqammis's *Twenty Chapters ('Ishrún Maqálla)*, Leiden 1989. Odkazov na podobné diela uvádza D. J. Lasker podstatne viac.

„vypočítanie argumentov proti týmto špecifickým učeniam by malo stačiť na všeobecný náčrt židovských filozofických polemík“³ (s. 11). Tento cieľ sa D. J. Laskerovi aj podarilo dosiahnuť.

Pri skúmaní prvých židovských protikresťanských polemík v kresťanskej Európe sa D. J. Lasker pridáva svojho názoru o ústrednej úlohe, ktorú v ich kultivovaní zohrala filozofia. Vznik polemickej literatúry⁴ v stredoveku bol podmienený kultúrnym prenosom židovskej filozofie do kresťanskej Európy, čím sa dostali Židia z dominantne moslimského do kresťanského prostredia. Napríklad židovskí intelektuáli z islamského Španielska prešli do Provence, kde založili židovskú komunitu spočívajúcu na tradičnom židovskom právnom učení, ktorej chýbalo filozofické poznanie. Medzi členov tejto komunity patrila už vtedy slávna rodina Ibn Tibbonovcov,⁵ ktorí sa poznali so vzdelanou kresťanskou elitou. Napriek dobrým vzťahom s jednotlivými kresťanmi boli presvedčení, že kresťanstvo nie je tým pravým náboženstvom. Svoje názory nesformulovali v samostatnom diele, ale sú roztrúsené v iných ich dielach. Podobne je to aj s názormi Jakuba ben Reubena (sev. Španielsko alebo Provence) a Jozefa Kimchiho (Provence) na konci 12. storočia, ktorí z pozície andalúzskej racionalistickej filozofickej tradície útočili na kresťanstvo v presvedčení, že je nezlučiteľné s rozumom.

Blízky kontakt s kresťanskými intelektuálmi mal v Taliansku prvý významný predstaviteľ židovskej filozofie a prvý autor filozofického komentára k Maimonidesovmu *Sprievodcovi blúdiacich* 1240 – 1250) Moses ben Solomon zo Salerna (13. st.). Do prekladov filozofických textov a do diskusií zameraných proti kresťanstvu v Taliansku bol zaangażovaný tiež jeden z členov rodiny Ibn Tibbonovcov Jakub Anatoli (13. st.).⁶ Iný neznámy autor žijúci v 13. storočí v „Nemecku“ napísal dielo *Niccachon jašan*, v ktorom sa síce vyhol filozofickej argumentácii, ale práve v tomto diele sa podľa D. J. Laskera nachádzajú narážky dokazujúce jeho poznatky filozofických tém kresťanskej teológie. Koncom 14. storočia sa centrom tak filozofických, ako aj proti kresťanstvu zameraných diskusií stala Praha. D. J. Lasker však upozorňuje, že „ak bola potreba obhajovať židovstvo pred kresťanstvom, kresťanská hrozba nebola pre židovský útok na kresťanstvo kľúčová. Na polemiky bolo dosť vnútrožidovských iniciatív“ (s. xxiv).

Vzťah medzi filozofiou a polemikou židovstva s kresťanstvom vyústil podľa D. J. Laskera do ich vzájomného formovania počas niekoľkých storočí. Tí, ktorí polemizovali s kresťanstvom a chceli ponúknuť racionálne vyvrátenie kresťanskej Trojice (na rozdiel od exegetického), sa obrátili na diela filozofov. Čo sa týka filozofov, ktorí polemizovali s kresťanstvom, existovala medzi filozofiou a náboženstvom hranica, ktorá sa podľa D. J.

---

³ Súčasťou polemík bola nielen obrana židovstva, ale aj útok na kresťanstvo, ku ktorému prináša D. J. Lasker zoznam hebrejsky napísanej literatúry. Spomínané zoznamy dopĺňa ešte o literatúru týkajúcu sa porovnávaní kresťanských učení s Novým Zákom, útokov na články kresťanstva a porovnávaní kresťanstva s princípmi filozofie.

⁴ Literárnym štýlom polemík boli dialógy, výkladové traktáty, básne, listy a paródie.

⁵ Ich zásluhou boli od 12. storočia do hebrejčiny prekladané diela židovských mysliteľov, ktorí písali po arabsky, presnejšie judeo-arabsky. Predstaviteľ rodiny je Judah ben Saul ibn Tibbon (nar. 1120 v Granade, v roku 1150 odišiel do Lunela v južnom Francúzsku, zomrel po roku 1190), ktorý prekladal do hebrejčiny filozofické diela. Jeho syn Samuel ben Judah ibn Tibbon sa narodil okolo roku 1150 v Lunely a zomrel okolo roku 1230 v Marseilles. Práve on preložil do hebrejčiny slávneho Maimonidesovho *Sprievodcu blúdiacich*, ktorému dal hebrejský názov *Moreh nevuchim*.

⁶ Oženil sa s dcérou Samuela ibn Tibbona.

Laskera neprekračovala. O filozofických diskusiách o božej jednote a atribútoch, ktoré boli napísané na pozadí odlišných židovských a kresťanských názorov na tieto témy, sa D. J. Lasker nezmieňuje.

V duchu svojho zámeru nezabudol D. J. Lasker na ďalšie pramene stredovekých židovských filozofických argumentov: na biblické komentáre, na židovskú mystickú literatúru, kroniky, právne diela ani na filozofické traktáty. A nezabudol ani na kresťanské pramene argumentov proti židovstvu, na adresu ktorých poznamenal: „Je ľahšie nájsť protizidovský materiál v kresťanských dielach, ako lokalizovať protikresťanský materiál v židovských náprotivkoch. Je to preto, lebo kresťania písali bez obáv z cenzorstva alebo z nepriateľstva Židov. Dôležitý je aj iný fakt. Čo sa týka kresťanstva, židovstvo preň predstavuje teologický problém, zatiaľ čo pre židovstvo nie je kresťanstvo ako náboženstvo až také významné. Je preto pravdepodobnejšie, že vnútrokresťanské diela, či už filozofické, exegetické, právne, alebo iné, obsahovali odkazy na židovstvo. Podobné židovské dielo by však malo malý alebo nijaký dôvod zaoberať sa kresťanstvom.“ Kresťanské pramene preto cituje D. J. Lasker so zámerom vrhnúť svetlo na židovskú filozofickú kritiku kresťanských učení v prípade, že tvoria jej pozadie alebo prezentujú kresťanské vyvrátenia niektorých židovských argumentov. Vždy však má na pamäti, že nie je jeho cieľom podať vyčerpávajúcu analýzu kresťanskej polemickej literatúry. Je to výber materiálu, ktorý podľa jeho názoru pomôže objasniť židovské argumenty proti kresťanstvu.

Zastavíme sa pri Laskerovej analýze jednej z pozícií, o ktorú sa opierali židovské polemiky s kresťanstvom. Podľa nej sa obsah židovstva zhoduje s rozumom, zatiaľ čo kresťanstvo obsahuje prvky iracionality. Inými slovami, kresťanské názory tých stredovekých židovských mysliteľov, ktorí sa zaoberali kresťanstvom, sú v rozpore s rozumom. Vysvetlením tohto postoja chce D. J. Lasker objasniť⁷ teoretický základ rôznych filozofických kritik kresťanstva. Opiera sa o názory Judu Haleviho (asi 1075 – 1141), prezentované v jeho knihe *Kuzari* (filozofickej obhajobe/obrane židovstva), Mosesa ben Nachmana (Nachmanides)⁸ a jeho účasť na diskusii pred kráľom Jakubom I. Aragónskym v roku 1263, v ktorej dospel k záveru: „Kresťanstvo bolo nelogické a len ten, kto bol vychovaný ako kresťan, môže veriť v jeho učenie“ (s. 27).

D. J. Lasker vo výpočte filozofov, v ktorých diela sa nachádzali argumenty pre polemiky s kresťanstvom, neobchádza ani kľúčového stredovekého židovského mysliteľa Moše ben Maimona (Maimonides, 1135 – 1204). Ten sa vo svojom *Sprievodcovi blúdiacich* zaoberal otázkou: „Čím sa odlišuje to, čo je racionálne možné, i keď prirodzene nemožné, od toho, čo je totálne nemožné, pretože rozum to nepripúšťa ako možnosť?“ (s. 28). A práve stanovisko k tomuto problému poslúžilo D. J. Laskerovi za sprievodcu v tých polemikách s kresťanstvom, v ktorých sa diskutuje o používaní rozumu v náboženských diskusiách. Maimonides píše: „Lebo ak filozof hovorí: To, čo existuje, je moje

⁷ V tretej kapitole pod názvom *Používanie rozumu v náboženských diskusiách*.

⁸ Španielsky rabin Moše ben Nachman (akronym RaMBaN), známy pod latinským menom Nachmanides (1194 – 1270), bol jednou z vedúcich osobností talmudickej literatúry v stredoveku, filozof, kabalista, biblický exegeta, básnik a lekár. V roku 1263 ho kráľ Jakub donútil verejne diskutovať s Pablom Christianim, židovským konvertitom na kresťanstvo, ktorý sa v diskusii pred kráľom a predstaviteľmi dominikánskeho a františkánskeho rádu neúspešne snažil na základe Talmudu dokázať platnosť kresťanstva. Za svoju argumentáciu v tejto diskusii dostal Nachmanides od kráľa 300 dinárov. Na žiadosť geronského biskupa Nachmanides zosumarizoval svoje názory do knihy, podľa všetkého známej ako *Sefer haviku'ach*, ktorá sa zachovala dodnes.

svedectvo a prostredníctvom neho rozoznávame nevyhnutné, možné a nemožné, stúpenec Zákona mu hovorí: Čo sa týka diskusie medzi nami o tejto téme tvrdíme, že to, čo existuje, vzniklo prostredníctvom vôle a nebolo nevyhnutným dôsledkom. Ak to teda vzniklo týmto spôsobom, je prípustné, aby to vzniklo aj iným spôsobom, *ak intelektuálna predstava neusúdi, ak myslíte, že usúdi, že niečo, čo sa líši od toho, čo existuje v tejto chvíli, je prípustné*“ (s. 30).

Toto Maimonidesovo stanovisko treba chápať v kontexte názorov židovských averroistov. Bol to Averroes (v jeho *Kitab fasl al-maqal*),⁹ ktorý tvrdil, že náboženské a filozofické pravdy sa líšia, ba dokonca že niet medzi nimi nijakého vzťahu. Napriek tomu tvrdili židovskí myslitelia polemizujúci s kresťanstvom, že židovstvo je racionálnejšie než kresťanstvo. D. J. Lasker upozorňuje, že je dôležitý aj historický kontext 14. a 15. storočia, keď bol na Židov vykonávaný veľký tlak (najmä v Španielsku) konvertovať na kresťanstvo.¹⁰ Na druhej strane v atmosfére, v ktorej mali všetky náboženstvá rovnakú platnosť, rozum sám osebe žiadne z nich neuprednostňoval. A v tejto atmosfére sa averroistickí židovskí polemici obrátili k Maimonidesovmu rozlišovaniu medzi možným a nemožným. Z tohto pohľadu potom židovstvo bolo náboženstvom, v ktorom rozum nenašiel nič logicky protirečivé. Na druhej strane židovstvo nebolo výsledkom racionálnej špekulácie. A preto ten, kto kritizoval kresťanstvo, zároveň paradoxne tvrdil, že filozofia nemôže byť použitá na „dokazovanie“ náboženstva. Filozofiu totiž možno rovnako použiť aj na jeho „vyvrátenie“.

Do inej kategórie možného a nemožného patria názory, podľa ktorých je niečo „nemožné len podľa zákonov prírody“. Sem patrí viera v zmŕtvychvstanie alebo názor, že človek prežije bez jedla a vody štyridsať dní a nocí, ak to bude božia vôľa.

Čo sa týka poznania kresťanského písomníctva Židmi, robí tak D. J. Lasker v kontexte možného používania kresťanských prameňov židovskými mysliteľmi. Veľa židovských argumentov proti kresťanským učeniám možno nájsť v latinsky napísaných kresťanských teologických traktátoch, ktoré predchádzali židovské polemické diela. To viedlo k domnienke, že Židia si požičali aspoň niektoré zo svojich argumentov z kresťanskej literatúry. Podľa D. J. Laskera je však pravda, že stredovekí židovskí autori zriedkavo menovite citovali kresťanských autorov. Na to by museli ovládať latinčinu a dnes je skoro nemožné určiť, do akej miery, a či vôbec, židovskí myslitelia tento jazyk ovládali. Na druhej strane, ak sa tieto argumenty objavujú v kresťanských traktátoch, sú prirodzene sprevádzané ich odmietnutím a vyvrátením v rámci obhajoby kresťanského učenia.¹¹ U židovských autorov D. J. Lasker nenašiel skoro žiaden náznak toho, že by tieto vyvrátenia poznali (s. xxiv).

Na záver konštatujeme, že v niekoľkých kapitolách svojej knihy¹² D. J. Lasker – na základe svojho výskumu primárnych židovských prameňov (ako publikovaných, tak aj

---

⁹ Práca publikovaná pod anglickým názvom *On the Harmony of Religion and Philosophy* (v anglickom preklade a s úvodnými poznámkami Georga F. Houraniho) spolu s anglickým výťahom z ďalšej Averroesovej *Kitab al-kashf 'an manahij al-adilla*. Messrs. Luzac & CO. 46 Great Russell street, London, W.C.I 1976.

¹⁰ Samotnému historickému kontextu však nevenuje zvláštnu pozornosť.

¹¹ I keď jednoznačnosť tohto tvrdenia komplikuje napríklad osud autorstva diela *Prameň života* (*Fons vitae*) Šlomo ben Jehudu ibn Gabirola. Jeho kritici (Alber Veľký, Tomáš Akvinský a ďalší) nevedeli, že kritizujú názory židovského mysliteľa.

¹² V jej obsahu možno okrem kapitoly „Používanie rozumu v náboženských diskusiách“ nájsť aj kapitoly s názvami „Trojica“, „Inkarnácia“, „Transsubstanciácia“, „Zrodenie z panny“.

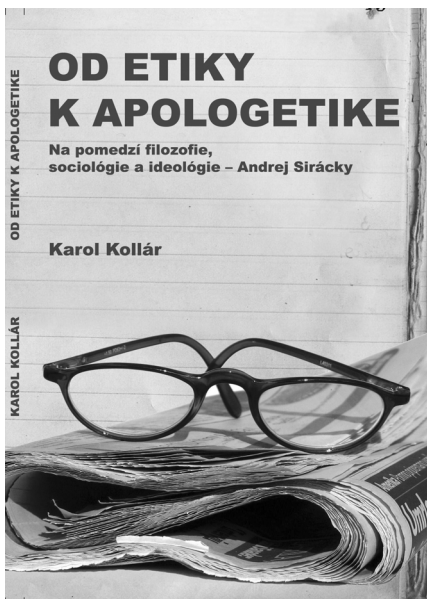
nepublikovaných, hebrejsko-arabských, ako aj anglických) od začiatku 9. až po 18. storočie (teda po nástup haskaly – židovského osvietenstva) – vytvára prehľadný obraz o židovských argumentoch proti kresťanstvu na pozadí stručných dejín kresťanského učenia. Recenzovaná monografia je druhým a doplneným vydaním tejto publikácie, ktorá sa v čase svojho prvého vydania v roku 1977 považovala za hlavný príspevok k dovtedy nedostatočne skúmanej oblasti stredovekých židovských intelektuálnych dejín.

Mária Mičaninová

doc. PhDr. Mária Mičaninová, CSc.
Katedra filozofie a dejín filozofie FF UPJŠ
Košice
SR
e-mail: maria.micaninova@upjs.sk

DO VAŠEJ KNIŽNICE

FILOZOFIA
Roč. 64, 2009, č. 4

Kollár, K.: *Od etiky k apologetike. Na pomedzí filozofie, sociológie a ideológie* – Andrej Sirácky. Bratislava: Infopress 2008, 98 s.

Knižná publikácia venuje pozornosť teoretickej aktivite Andreja Siráckeho v rozpätí rokov 1925 – 1987. Prináša výsledky longitudinálneho dejinnofilozofického bádania autora v tejto oblasti dejín myslenia na Slovensku. Ťažisko práce predstavujú štyri analytické kapitoly, zamerané na kľúčové problémy Siráckeho teoretických aktivít: *Andrej Sirácky a problém etickej hodnoty; K teoretickej činnosti A. Siráckeho v 60. rokoch 20. storočia; K miestu a vzťahu filozofie a sociológie v teoretickej koncepcii A. Siráckeho; Niekoľko poznámok k Štúrovej práci „Zápasy a scestia moderného človeka“*. Publikáciu dopĺňa bibliografia knižných prác A. Siráckeho.